
Marijan
VALKOVIĆ

ZNAČENJE
SOCIJALNOG
NAUKA CRKVE U
TRANZICIJSKIM
ZEMLJAMA

Socijalni nauk Crkve u tranzicijskim zemljama bio je, iz poznatih razloga, pola stoljeća blokiran u svom razvitku.

S dolaskom slobode, socijalno-političke preobrazbe i društvenog pluralizma, situacija se naglo mijenja. Politički ciljevi izgledali su prilično jasni: treba prihvatiti demokratsko društvo kakvo se etabliralo 'na Zapadu' i u 'razvijenim industrijskim zemljama'. Mnogo su nejasnija bila socijalno-gospodarska pitanja. Znalo se iz iskustva da planska ekonomija ne valja, ali i da konkretno tržišno (kapitalističko) uređenje nije idealno.

U analizi situacije s obzirom na razvitak gospodarskih, socijalnih i političkih analiza upućeni smo na ekonomiste, sociologe i politologe. S crkvene strane, vjersko-moralne prilike u tranzicijskim zemljama nastoje se tek u novije vrijeme empirijski proučiti s nekoliko istraživanja u tijeku,¹ a socijalne analize i sugestije iz perspektive socijalnog nauka Crkve još su na početku. Možemo se nadati da će novoosnovani centri (ili akademije) za socijalni nauk Crkve pridonijeti tom razvitku.

SOCIJALNI NAUK CRKVE

U novije vrijeme katolički socijalni nauk prilično je privlačan i zanimljiv u tranzicijskim zemljama,

ali o njemu se uglavnom govori općenito,² navode se citati enciklika bez dubljeg poniranja u problematiku nastalu u novim socijalno-političkim prilikama i, posebice, bez dovoljno konkretnosti. Ima, dakako, i skromnih pokušaja dubljih prodiranja, ali to se slabo osjeća u široj društvenoj zajednici. Glavni su razlozi, čini se, nedostatak zauzetih i izgrađenih kršćanskih laika te premalo kvalificiranih stručnjaka i studijskih centara za socijalni nauk Crkve. Biskupi daju kraće načelne izjave, po sebi vrlo važne, a komisije 'Pravda i mir' uglavnom kritički reagiraju na pojedine, većinom negativne aspekte društvenog života, bez većih inspiracija, socijalnih i 'političkih' koncepta koji bi trebali utjecati na širu javnost.³ U novije vrijeme u Hrvatskoj su za socijalno osvješćivanje mnogo značile kratke izjave zagrebačkog nadbiskupa J. Bozanića, osobito njegova božićna poruka 1997. godine, koja je govorom o 'grijehu struktura' u Hrvatskoj prozivala neke zakone donesene, po mišljenju nadbiskupa Bozanića, radi skupinskih interesa, a ne radi općega dobra – tvrdnja koja je naišla na golem odjek u javnosti. Od poznatijih crkvenih dokumenata socijalne naravi u postkomunističkim zemljama čini se uspješnijim pastirsko pismo mađarskih biskupa 'Za pravedniji svijet i više bratstva' iz 1996. godine.⁴ Ti i brojni drugi interventi u drugim 'zapadnim' zemljama metodološki pokazuju kako između općih načelnih pristupa (uglavnom na temelju koncilskih dokumenata i papinskih enciklika) i konkretne socijalne i gospodarske politike postoji srednja razina konkretne socijalne etike, na kojoj radi općega dobra nastupaju biskupi, biskupske konferencije i katolički forumi kao sudionici dijaloga u pluralističkom društvu, uza svu kvalifici-

ranost ali i moguću relativnost nekih njihovih stavova ili nastupa.

U ovom članku navedeni su oni aspekti za koje autor drži da su osobito aktualni u zemljama tranzicije.

ANTROPOLOGIJA

Danas se u zemljama postkomunizma počeo širiti val individualizma, a zajedništvo bi se imalo temeljiti praktično na gospodarskim i tehnološkim dostignućima, u duhu jednostrano shvaćene globalizacije (neofunkcionalističko civilno društvo). Kriva antropologija, koju je Ivan Pavao II. nazvao glavnim uzrokom propasti komunističkih sustava (uz ateizam...),⁵ prijeteći da upropasti društveni život i u novim prilikama, kad neoliberalne struje snažno prodiru na Istok Europe. Scijentistički pozitivizam prijeteći da uguši kršćanski 'integralni humanizam', kako bi rekao Maritain. Uvjereni smo da humanizam kršćanske provenijencije ima najbolje izgleda za budućnost, no on je u obrani te se sporo i slabo probija. Ostaci socijalističko-komunističkog svjetonazora radije prihvaćaju postmodernističko 'anything goes' i neopozitivističku antropologiju nego onu kršćanske provenijencije, budući da objema skupinama nedostaje personalistička komponenta.

S obzirom na funkcionalno diferencirana i gotovo osamostaljena područja modernoga društvenog života, barem u praksi (npr. politika i gospodarstvo), čini se da nije moguće na tim područjima izraditi konkretnije smjernice koje bi bile 'kršćanske' ili 'katoličke', osim općih antropoloških i etičkih elemenata. Drugi vatikanski sabor priznaje im autonomiju, ali to ne znači da ih se ne može kritički ispitivati u svjetlu biblijske po-

ruke i velike kršćanske tradicije te da nije moguća neka opća ‘etika institucija’, jer je etika uključena gdje je god ljudsko djelovanje. Velika je zadaća socijalnog nauka Crkve, ukoliko je kršćanski i ‘crkven’, da nadahnjuje i prožima društvo kršćanskim vrednotama. No važno je to shvatiti integralno, tj. uvažavajući ne samo individualnu, nego i društvenu dimenziju čovjeka i antropologije. Prevladati je individualističku etiku (*Gaudium et Spes*, 30) u okviru temeljnih kršćanskih istina (Trojstvo, Euharistija, kristologija...)⁶ Socijalni nauk Crkve u zemljama tranzicije trebao bi znatno jače razvijati oba aspekta – osobnost i društvenost – te dati barem naslućivati smjer razvitka.

U zemljama tranzicije potrebno je više naglašavati vrijednost i dostojanstvo čovjeka kao osobe te ljudska prava, nasuprot isticanju povijesti, nacije i općenito kolektivnih struktura. U filozofijskom pogledu personalizam su razvijale neke struje, npr. Karol Wojtyła i njegova škola u Poljskoj,⁷ posebice sljedbenici E. Mouniera, koji je u svojoj filozofiji nastojao povezati egzistencijalističke i marksističke elemente,⁸ a u novije vrijeme i utjecaj J. Maritaina. Pola stoljeća komunističke vlasti kočilo je razvitak čovjeka kao osobe. Crkva općenito, a posebice u zemljama tranzicije, sporo i teško pristupa konkretnim pitanjima ljudskih prava, makar neka od njih bila u razvitku ili dijelom problematična (prava djece, nasilje unutar obitelji, prava žena, prava manjina u društvu, problem homoseksualaca /u socijalnom i političkom pogledu/, ekologija i pravo itd.). Ima, dakako, članaka, knjiga i stručnih skupova o ljudskim pravima,⁹ ali još je to uvijek u zaostajanju, osobito kad se uzmu u obzir praksa i konkretni problemi.

U današnjem svijetu i novoj civilizaciji nameće se pitanje slobode. S Hegelom možemo reći da je kršćanstvo religija radikalne slobode, da je puni pojam slobode došao tek s kršćanstvom.¹⁰ Problem slobode na području vjere u srži je ostalih oblika slobode. Shvatljiva je Marxova kritika vjere kao srži svake ostale društvene kritike, iako ne prihvaćamo njegov pristup vjeri niti njegove zaključke. ‘Deklaracija o vjerskoj slobodi’ Drugoga vatikanskog sabora značajna je prekretnica u katoličkom poimanju slobode u općem društvenom kontekstu suvremenoga svijeta. Mnoga praktična socijalna pitanja ne dadu se više rješavati u stilu ‘zatvorenoga’ društva.

U suvremenom sekulariziranom i pluralističkom društvu poimanje slobode kao da se približava teološkom poimanju: sloboda od političkog i gospodarskog ropstva i ugnjetavanja (sloboda ‘od nečega’) sve se više pretvara u slobodu ‘za nešto’, na humanističkoj razini praktično se opisuje kao put prema samoostvarenju.¹¹ A poznati ekonomist i nobelovac Amartya K. Sen vidi međunarodni gospodarski razvitak kao put prema slobodi.¹² Pitanje je kakvu slobodu trebaju i žele današnji ljudi. Tu katolički socijalni nauk, nadovezujući se na vjersko učenje o grijehu kao vrhuncu ‘neslobode’, nalazi prikladnu podršku u socijalno-političkom obliku, barem djelomično i tendencijalno, a da i ne govorimo o raširenoj primjeni sintagme ‘strukture grijeha’ u socijalnom kontekstu.

GLOBALNA POSTINDUSTRIJSKA CIVILIZACIJA I PLURALISTIČKO DRUŠTVO

Prevelike su napasti gledanja natrag i sanjanja o životu u predkomunističko doba, uz dozu konzervativizma, tradicionalizma i nacionalizma, čak i uljepšavanja nekih vidova života pod komunističkim režimima. S druge strane, istina jest da mnogi u razvijenim industrijskim zemljama jednostrano govore o prednostima i o procesima globalizacije i o pluralističkom društvu, ne vodeći dostatno računa o onima koji su u tom procesu gubitnici, o čemu su mnogi govorili na Svjetskom ekonomskom forumu (Davos 2000.) i na konferenciji UNCTAD-a (Bangkok 2000.). Valja se samo sjetiti prekinutog skupa WTO-a u Seattleu 1999.!

Socijalni nauk treba pomoći otvaranju zemalja u tranziciji tekućim svjetskim tijekovima, ali kritički, razlikujući po mogućnosti ono pozitivno od štetnog i problematičnog. Osnovna načela katoličkoga socijalnog nauka – osoba, solidarnost, supsidijarnost, opće dobro, ‘povlašteno opredjeljenje za siromašne’ – trebaju pritom biti sržne referencijske točke. Tim općim ‘referencijskim točkama’ ne bi smjelo biti alternative, iako treba priznati goleme probleme i poteškoće u vezi s njihovom primjenom i konkretizacijom danas, jer zemlje u tranziciji su i politički i gospodarski slabe i ovisne o velesilama i o ‘global players’, ali ipak je presudno imati što jasnije temeljne koordinate. Osobito socijalno zauzeti vjernici laici trebaju pridonijeti konkretizaciji socijalnog nauka Crkve u svome okružju i vremenu.

DEMOKRACIJA, DEMOKRATSKA PROCEDURA I CIVILNO DRUŠTVO

Tradicionalna pozicija socijalnog nauka Crkve bila je tijekom povijesti previše na strani političkih struktura i legitimistička (kraljevi, država, danas demokratska politička vlast). Doduše, pod komunizmom je vlast bila protiv Crkve te je veza s narodom bila glavna snaga Crkve kao institucije (Volkskirche). Dijelom je to i danas, barem u nekim zemljama (Poljska, Hrvatska...).¹³ No tradicionalna povezanost Crkve s narodom kakva je bila u predmodernoj agrarnoj civilizaciji s jedne strane, i legitimistička veza s nosiocima vlasti (veza između ‘trona i oltara’) na drugoj strani, danas trebaju mnogo više pažnje posvetiti tzv. civilnom društvu, kojemu treba priznati temeljnu samostalnost, odgovornost i inicijativu.¹⁴ To ne znači omalovažavati politiku. Moramo reći da je politika vrlo važna, u nekim aspektima ona je zbog složenosti modernoga života čak i važnija nego ranije, na što upozoravaju francuski biskupi u svojoj izjavi 1999. *Pour rehabiliter la politique*,¹⁵ ali službenoj politici i državnoj vlasti treba naznačiti domet i granice (‘ograničena’, a ne ‘minimalna’ država u liberalnom smislu). Ona mora poštovati ljudska prava, pružiti građansku, socijalnu i gospodarsku sigurnost te postupati po načelima solidarnosti i supsidijarnosti na svim razinama; inače lako prelazi u totalitarnost i diktaturu, što su bolno osjetile tranzicijske zemlje za vrijeme komunističkih režima. Razvitak civilnoga društva, šarenilo njegovih pokreta, inicijativa i organizacija trebao bi biti glavni sugovornik Crkve i njezina socijalnog nauka, jer ono, konačno, demokratskom procedurom daje legitimitet političkoj vlasti, koju treba trajno provjeravati. U post-

komunističkim zemljama postoji opasnost da Crkva kao institucija ostane s jedne strane 'pučka Crkva' kao u doba agrarne civilizacije (ali takva Crkva gubi tlo pod nogama), a s druge strane da previše težine stavi na vezu s političkim vlastima, zanemarujući autonomne civilne pokrete i organizacije (ne samo 'nevladine organizacije' – NGO u duhu uobičajene političke terminologije). Ugovori između Vatikana i nekih država u tranziciji (Poljska, Mađarska, Hrvatska...) po sebi su vjerojatno (uz kritičku rezervu) korisni, ali je mnogo važnije biti u dosluhu sa snagama civilnog društva.¹⁶ Maritain je demokraciju ocijenio 'evanđeoskom vrednotom'.¹⁷ Bez štete za hijerarhijsko uređenje demokratska procedura ima svojih elemenata i u kršćanstvu i Crkvi, baš polazeći od tvrdnje da su svi ljudi bitno jednaki i, još više, braća. Rano kršćanstvo, život u redovničkim zajednicama, postupak odlučivanja na crkvenim saborima i u biranju papa, ne tako davno i biskupa, daju razmišljati i poticati na neke nove zaključke.¹⁸

Stari prigovor da Crkva sporo i teško prihvaća demokraciju i pluralizam ima svoje opravdanje u Crkvi općenito, ali posebice u zemljama tranzicije. Određeni pluralizam postojao je i ranije, ali on se nije temeljio na osobnoj slobodi pojedinaca i slobodnim skupinama nego na primarnim etničkim i konfesionalnim zajednicama unutar političkih struktura koje su pružale društveni okvir i arbitrale u spornim pitanjima (Austro-Ugarska, Otmansko carstvo, komunistički režimi...).

Prijeko je potrebno da se u socijalnom nauku Crkve izrade smjernice za život vjernika u sekulariziranom, pluralističkom i civilnom društvu, to više što Crkva ima bogate izvore i velike mogućnosti na tom području. Zna se da to nije lako,

ali trebalo bi više raditi u tom smjeru, ispravljajući neke tradicionalističke, tj. populističke i legitimističke stavove o Crkvi u društvu te prihvaćajući logiku demokratskog društva (ali znajući i za njezine granice i relativnost).

U zemljama tranzicije državna vlast ima u crkvenim krugovima veću privlačnost ukoliko se nadovezuje na povijesne i nacionalne korijene. To je dijelom shvatljivo u konkretnom kontekstu, ali postaje opasnim ako se pretvori u kočnicu razvitka civilnoga društva.

Zahtjevi civilnoga društva – pravilno shvaćeni – sasvim su u skladu s katoličkim naučavanjem o čovjeku kao ‘cilju, nosiocu i cilju’ svih društvenih ustanova (MM 219), o supsidijarnosti te o ‘posrednim tijelima’ (corpora intermedia), koja su u civilnom društvu u načelu autonomna. Crkveni socijalni nauk to će isticati ne samo na području gospodarstva i politike, nego i u odgoju, obrazovanju, kulturi i socijalnoj skrbi (zdravstvo, mirovine...). U Italiji, primjerice, traje velika kampanja s katoličke strane da privatne škole, koje su većinom katoličke, budu pravno i financijski izjednačene s državnim školama.¹⁹ Postoji opasnost da se na to zaboravi barem u nekim zemljama tranzicije, odnosno da se razvitak civilnoga društva shvati samo kao učinak i plod liberalizma i globalizacije. S druge strane, prihvaćanje civilnog društva ne bi smjelo biti povodom da se država olako riješi onih socijalnih dužnosti koje samo ona može i treba obavljati, posebice u zemljama tranzicije.

ULOGA POLITIKE

Razvitak demokracije i civilnog društva daje nov naglasak politici u društvu. Uloga politike i poli-

tičara vrlo često je spojena s posve negativnim oznakama. Dovoljno je samo pregledati razna ispitivanja javnog mišljenja. Uzrok negativnom vrednovanju politike su ne samo osobno nedostojni političari, skandali i korupcija, nego i teorijski stavovi: na jednoj strani klasični liberalizam sa svojim zaziranjem od političkih utjecaja (*laissez faire*), a na drugoj političko nasilje dobro poznatih totalitarnih sustava. Nezadovoljstvo širokih masa politikom i političarima osjeća se i na Istoku i na Zapadu, osobito među mladima.²⁰

Unatoč osobnim i stranačkim zloporabama politike, socijalni nauk Crkve, u skladu s ‘velikom’ tradicijom, visoko cijeni politiku.²¹ U modernom složenom svijetu ona je nužna, vjerojatno nužnija nego ikada, samo je pitanje o kakvoj je politici riječ i na kojim razinama. Pavao VI. usuđuje se ustvrditi u enciklici *Octogesima adveniensi*: “Istina, s pojmom politika povezane su mnoge sumnje što ih treba razjasniti; no svatko osjeća da na području socijalnom i gospodarskom, i u nacionalnim i međunarodnim okvirima, zadnja odluka pripada političkoj vlasti” (OA 46). A navedeno Povjerenstvo francuskih biskupa za socijalna pitanja reći će u svojoj izjavi da je “politika bitno važna (‘essentielle’), a društvo koje o njoj ne vodi računa dovodi samo sebe u opasnost” (*Réhabiliter la politique*, br. 7). Oni je smještaju vrlo visoko: “Politika je u neku ruku ‘viša spojnica’ (‘l’englobant majeur’) različitih grana društvenog života: gospodarstva, obiteljskog života, kulture, okoliša. Ona se nalazi u svemu, ali ona nije sve.” Stoga biskupi odmah upozoravaju: “Vrlo bi brzo upali u totalitarizam kad bi država nastojala preuzeti na sebe neposredno upravljanje sveukupnim svakodnevnim djelatnostima” (br.

10). Razvitak civilnoga društva nameće potrebu da se točnije odrede kompetencije države i politike. Politička kultura je vrlo potrebna svima, ali to posebice vrijedi za zemlje u tranziciji.

PITANJE VREDNOTA

Poznata je teza njemačkog pravnika i bivšega suca ustavnog suda W. Böckefördea da demokracija živi od vrednota koje sama ne stvara. Te vrednote velikim se dijelom dadu pronaći u korijenima kršćanskog svjetonazora ili su barem s njime spojive i koherentne, makar u povijesnom pogledu imali izvorišta često izvan Crkve (npr. ljudska prava). Čini se da i današnji govor o ‘civilnom društvu’ dijeli istu sudbinu, makar bio u temeljima izvorne socijalne i političke misli Crkve.

Liberalna demokracija nije kraj povijesti, kako je to sugerirao F. Fukuyama svojom poznatom knjigom o ‘kraju povijesti’. Slutnje talijanskog sociologa i ekonomista Pareta prije sto godina o ugroženosti demokracije potvrdili su totalitarni režimi 20. stoljeća.²² Danas se može postaviti pitanje koliko je i suvremeni kapitalizam u korijenu spojiv s punom demokracijom.²³ ‘Otvoreno društvo’ Karla Poppera postojat će ako bude utemeljeno na antropološkim i etičkim vrednotama ili konstantama. No u širim razmjerima, posebice na području gospodarstva i politike, potrebno je iznositi ih kao humanističke vrednote, ne toliko u vjerničkom ili konfesionalnom obliku, ali otvorene prema transcendenciji. Tu su veliki izgledi za socijalni nauk Crkve, uz uvjet da on ne bude crkvena ideologija, kako joj je to predbacio koncilski teolog dominikanac M.-D. Chenu,²⁴ nego uistinu humanističko-socijalno produženje i konkretiziranje evanđeoske vizije čovjeka i svijeta.

U našim okružjima nedostaje suradnje i dijaloga u traženju potrebnih rješenja. Brojni katolici, ne samo u tranzicijskim zemljama, vole, malo grubo rečeno, postupke ‘odozgo’ prema ‘dolje’, klerikalno i hijerarhijski, a prema van borbeno i ‘frontovski’ (‘mi’ i ‘oni’), olako lučeći borce za ‘istinu’ i zagovornike ‘zabluda’. Postojanje ‘autoritarnog sindroma’ među ‘crkvenim’ vjernicima potvrđuju i tekuća socioreligijska istraživanja u Hrvatskoj.²⁶

Ekumensko zbližavanje kršćana i dijalog s nekršćanskim religijama i humanističkim skupinama imaju golemo kulturalno i socijalno značenje. Oni ujedno trebaju biti i škola dijaloga u društvu općenito.

Uzevši u obzir složenost današnje socijalne problematike i potrebu da i Crkva pridonese općem dobru ne samo isticanjem načela nego i pomaganjem u konkretnoj situaciji pojedine zemlje (‘kontekstualni pristup’), vrlo se preporučuje otvorena diskusija ili ono što neki nazivaju ‘konzultacijskim procesom’, koji su u većem stilu prvi upotrijebili američki biskupi 1986., za njima austrijski i, njihovim tragom, Evangelička crkva u Njemačkoj i Njemačka biskupska konferencija u izradbi svojega zajedničkog dokumenta ‘Za budućnost u solidarnosti i pravdi’.²⁷ Nije rečeno da je to apsolutna novost, ali svakako jest viši stupanj sudjelovanja i participacije (vježbanje, škola zajedništva). S druge strane, poznato je u kakvoj je tajnosti morao raditi Oswald Nell-Breuning u radu na enciklici ‘Quadragesimo anno’.²⁸

Vježbanje i provođenje dijaloga ujedno će pomoći da se stekne potrebna mjera tolerancije, sve potrebnije u modernom svijetu.

PRAVNI POREDAK I PRAVNA DRŽAVA

Ljudi u postkomunističkim zemljama imaju bogato iskustvo rješavanja socijalnih problema ‘odozgo’ pseudo-demokratskom i pseudo-pravnom procedurom. To stvara goleme probleme oko dometa i kvalitete zakona i državnih struktura u pluralističkom društvu. S druge strane, katolički su crkveni krugovi u prevelikom moraliziranju s obzirom na pravo i državne zakone. Iako pravo ima i etičku komponentu, valja dobro proučiti kakva je njezina komponenta u sekulariziranom pluralističkom društvu. Prema sociološkim istraživanjima ‘crkveni’ vjernici više od drugih građana očituju autoritarni i paternalistički mentalitet. To potvrđuju i studije s područja sociologije religije u svijetu i u nas.²⁹ Čini se da se moramo suočiti s pitanjem ‘nesavršenih zakona’ (‘Leggi imperfette’)³⁰ ili djelovanjem i ‘u drugom krugu’ odnosno ‘drugom brzinom’ (zweite Fahrt), kako se izražava W. Böckeförde.³¹

ODNOS CRKVE I DRŽAVE

Na ovom su području većinom uobičajena sporna pitanja: škola i odgoj, brak i obitelj, pitanje ljudskog života i pobačaj, imovinska pitanja. Socijalni nauk Crkve na ovim pitanjima treba promišljati u situaciji sekulariziranog, pluralističkog i civilnog društva. Istini za volju moramo priznati da je u nekim tranzicijskim zemljama, primjerice u Hrvatskoj (kao i u Poljskoj), katolicizam važna komponenta u povijesnom i kulturnom pogledu, o čemu bi trebala voditi računa realna i ozbiljna politika, ali konkretizacija rješenja mora doista uslijediti demokratskom procedurom i poštujući volju stanovništva. Ugovori Vatikana

sklopljeni s Poljskom, Mađarskom i Hrvatskom nastoje udovoljiti tim uvjetima, unatoč nekim razlikama, iako se o pojedinim konkretnim rješenjima čuju i kritički glasovi, barem u Hrvatskoj, te se o njima može i dalje raspravljati. Vrlo je važno da se u novim prilikama uoči novi stil odnosa između Crkve i države te izbjegnu nepotrebni sukobi.

SLOBODA, JEDNAKOST, SOCIJALNA PRAVDA I 'POVLAŠTENO OPREDJELJENJE ZA SIROMAŠNE'

Nagli socijalni jaz između malog broja bogatih i velikog sloja siromašnih opća je boljka zemalja u tranziciji. Zapanjuje porast siromaštva u zemljama tranzicije. Prema posljednjim podacima FAO, u zemljama tranzicije ima 26 milijuna ljudi koji trpe od gladi (34 milijuna u razvijenim zemljama).³² To je ono područje na kojemu je socijalni nauk Crkve posebno kompetentan, jer ima biblijsku inspiraciju, ali lako može doći u sukob s liberalističkom ekonomijom i pragmatičnom dnevnom politikom, koje bi socijalne obveze države rado prepustile privatnom sektoru i dragovoljnim inicijativama.

No da crkveni socijalni nauk bude uvjerljiv, i sama Crkva mora prednjačiti svojim primjerom. Prema mišljenju priličnog broja građana, Crkva kao institucija (svećenici, biskupi) bolje stoji u gospodarskom pogledu od većine građana, što smanjuje njihovu vjerodostojnost i autentičnost.³³ Stoljeće koje smo započeli treba biti stoljeće solidarnosti, poručuje Ivan Pavao II. u raznim prilikama.

S time je povezano i pitanje socijalne sigurnosti, koje u današnje vrijeme tehnoloških inovacija i trajnih promjena postaje tako akutno i u indu-

strijski razvijenim zemljama. Prema nekim mišljenjima na temelju iskustva u postkomunističkim zemljama, ljudi praktično više cijene sigurnost nego slobodu (Kolakowski, Szczypiorsky), što kao da potvrđuju i neka sociološka istraživanja u bivšoj Istočnoj Njemačkoj.

Sloboda je doista temeljna kategorija osobnog i društvenog života. Možemo, možda malo uopćeno, reći da je traženje slobode i ljudskih prava u građanskom smislu bilo glavni pokretač promjena u postkomunističkim zemljama. No ispod njega je bio i osjećaj za jednakost i socijalnu pravdu. Stoga socijalni nauk Crkve mora biti vrlo osjetljiv na pitanja socijalne pravde u prijelazu na gospodarstvo slobodnog tržišta.

No s druge strane, iskustveni podaci također govore kako je slaba socijalna praksa u zemljama tranzicije, na nekim područjima čak slabija u crkvenih vjernika, što zabrinjava i sili na razmišljanja. To je izazov s obzirom na djelotvornost socijalnog nauka Crkve kao pokretača socijalnih promjena. Poznato je koliko je Helder Camara bio kritičan prema djelotvornosti službenoga socijalnog nauka Crkve u svojoj zemlji. Nedostajao je most prema socijalnoj praksi.

PITANJE PRIVATIZACIJE

Jedno od najvećih socijalno-gospodarskih problema jest pitanje privatizacije prijašnje društvene odnosno državne imovine. Valja priznati da je proces privatizacije jedinstven i da nema 'modela': dok je komunistička praksa nacionalizacije i kolektivizacije nakon Drugoga svjetskog rata bila lak i jednostavan postupak, obratni postupak prijelaza na tržišno gospodarstvo i privatizaciju trebalo je provesti hodom u nepoznato. Ekonomski

savjetnici na Zapadu, osobito američki, dijelili su se u dva tabora: jedni, i to čini se brojniji, bili su za što brže promjene bez obzira na socijalne posljedice ('shock therapy': Jeffrey Sachs), dok su neki oprezniji bili za postupnu gospodarsku preobrazbu ('gradualism'). Deset godina kasnije konstatira glavni ekonomist Svjetske banke Joseph Stiglitz da su ovi posljednji imali bolje rješenje, što potvrđuje bolji gospodarski razvitak zemalja koje nisu naglile s privatizacijom (Poljska, Slovenija).³⁴ Ali prva je skupina bila jača i imala veći utjecaj. Posljedice su poznate: gospodarsko zaostajanje u većini tranzicijskih zemalja, naglo bogaćenje malog broja građana i siromašenje širokih slojeva stanovništva, socijalno raslojavanje i zaoštavanje socijalne problematike, širenje korupcije itd.³⁵ Pritom je učinjena pogreška da je privatizirana društvena imovina, velikim dijelom i političkim vezama, došla u ruke nesposobnih i nesavjesnih vlasnika te špekulanata koji su, umjesto da promiču razvitak i zapošljavanje, nastojali trgovati poduzećima, otpuštajući olako dio zaposlenih.

Izostale su jače kritike i impulsi s katoličke strane, osim općih i načelnih moralnih apela. Trebalo je napraviti solidnu analizu situacije i kreativno traženje novih putova, no oni su izostali. Glavni je razlog bio, što se tiče uloge kršćana, pomanjkanje socijalno zauzetih katoličkih laika, koji bi bili sposobni uočiti problem i predložiti socijalno prihvatljivija rješenja.

SOCIJALNA ETIKA I KORUPCIJA

Drugi je vatikanski sabor naglasio potrebu da se prevlada individualistička etika (GS 30). To je još uvijek potrebno naglašavati u katoličkim redovi-

ma. Crkvena praksa i pastoral u prvom redu razvijaju, većinom i de facto, individualističku etiku. To je i povod da se slabo reagira na pojave korupcije, koja je raširena svuda po svijetu, ali je vrlo jaka u zemljama tranzicije, uključujući i Hrvatsku. Vika zbog korupcije i zlorabe politike sa svrhom vlastitog bogaćenja pridonijela je padu vladajuće stranke u Hrvatskoj na parlamentarnim i predsjedničkim izborima početkom 2000. godine.

Nepoštivanje socijalne etike dovodi do teških deformacija i čestih kriza u političkom životu, uključujući i stranke 'demokršćanskog' profila (Italija, Njemačka...).

NACIJE, EUROPSKA I GLOBALNA INTEGRACIJA

Većina zemalja u tranziciji nalazi se, kako je poznato, između dviju kulturnih tradicija ili, možda preciznije rečeno, (prema A. Toynbeeu) dviju varijanti europske civilizacije (zapadno-europske i istočno-europske/pravoslavne) i stoljećima su bile izložene utjecajima i presezanjima jakih političkih centara (uključujući u nekima i osmanlijsku opasnost). U 19. i 20. stoljeću razvija se nacionalna svijest, koja često prerasta u nacionalizam, čak i šovinizam. Plodovi su nam poznati.

Narodi, nacije, države: koliko da, a koliko ne? O tome se često zaoštreno raspravlja u europskim političkim diskusijama. Ne ulazeći dublje u problematiku, možda je najbolje pozvati se na ono što je o tome rekla Biskupska sinoda - Posebni skup za Europu 1991. godine. Kako je pitanje nacionalizma bolno u povijesti Europe, a u vrijeme održavanja Sinode bio je razaran Vukovar i granatiran Dubrovnik, to je veoma važno vidjeti kako je na Sinodi uočen problem pripadanja ujedno i Europi i svom narodu, čak uz izričito spo-

minjanje Hrvatske u onim tragičnim trenucima, iako nije uobičajeno navoditi neka konkretna imena u dokumentima takve vrste.³⁶

No treba priznati da se tranzicijske zemlje, višestruko slabije u usporedbi s onima koje su već u Europskoj uniji, trebaju više otvarati Europi i svijetu, ali ujedno da su osjetljive i ranjive kad su možda u pitanju identitet i nacionalne vrednote, to više što su to uglavnom male zemlje. Katolički socijalni nauk, baš zato jer je 'katolički', u svom autentičnom obliku ima važnu zadaću pomaganja u otvaranju i rastu, ali i očuvanju kulturnog bogatstva i identiteta.

Općenito se u zemljama tranzicije opaža želja za ulaskom u europske integracije. Ona u biti nema alternative. Samo manji broj građana je kritičan. No uključivanje u procese europske integracije nameće nove probleme, pruža nove mogućnosti i postavlja nove uvjete zajedništva.

EKOLOŠKA SVIJEST, ODRŽIVOST ŽIVOTA I GOSPODARSTVA

U novije vrijeme nameće se velika potreba da se crkveni socijalni nauk jače pozabavi ekološkim pitanjem.³⁷ U tradicionalnom isticanju pravde u gospodarskom pogledu ne bi se smjelo zaboraviti na isprepletenost gospodarske pravde s ekološkom problematikom. Na žalost, moramo priznati da u zemljama tranzicije, borbu za zdrav i human okoliš često vode ljudi izvan Crkve ili mimo nje. U Hrvatskoj ekološku svijest nastoji sustavno buditi s crkvene strane, barem donekle, Franjevački institut za kulturu mira u Splitu (franjevci Hrvatske te Bosne i Hercegovine). Održano je nekoliko simpozija i objavljeno više publikacija.

Poznat je stav Katoličke crkve u obrani ljudskog života. Pritom je potrebno da socijalni nauk bude ‘koherentan’, kako je to govorio američki kardinal J. Bernardin,³⁸ i da računa s različitim stupnjevima provedbe njegove zaštite u pluralističkom društvu (pitanja humane i opće bioetike). Zbog siromaštva, zaostajanja u znanosti i tehnologiji te slabe svijesti o vrednoti života, kao i nedostatka odgovarajuće pravne regulative, postoji opasnost da tranzicijske zemlje olako prihvate neke biotehnološke postupke i metode bez kritičke i humanističke provjere.

BRAK I OBITELJ

Brak i obitelj klasično su područje katoličkoga moralnog i socijalnog nauka. Unatoč brojnim prigovorima o zastarjelosti katoličkoga pristupa braku i obitelji, u nekim pojedinostima i ne bez razloga, ipak treba uporno braniti temeljne vrednote braka i obitelji kao temeljnih društvenih institucija, dakako uvažavajući pritom i promjene koje uvjetuje razvitak civilizacije, što često nedostaje u katoličkim raspravama o promicanju braka i obitelji i u očima šire javnosti obezvrjeđuje argumentaciju s katoličke strane. Potrebno je bolje poznavanje obiteljske problematike u kompleksnosti i mijenama modernoga društva. Stoga nauk o braku i obitelji i obiteljski pokret treba svakako intenzivirati i produbiti na temelju ozbiljnih znanstvenih spoznaja o kulturalnim i socijalnim prilikama, a ne samo apstraktno iznositi opća načela. Socijalni nauk Crkve u tranzicijskim zemljama mora dati svoj doprinos naporima za brak i obitelj, ne samo na načelnoj razini nego sugerirajući, po mogućnosti,

konkretne gospodarske, socijalne i političke mjere u korist braka i obitelji.

Imajući pred očima da se, prema brojnim pokazateljima, već nalazimo u posve novoj epohi povijesti čovječanstva, u kojoj individualizam, pluralizam, civilno društvo, globalizacija, informacijska civilizacija i Internet sve više dobivaju na značenju, čini se da su Hrvatska i druge zemlje u tranziciji vjerski, kulturno, politički i općenito društveno u zaostajanju da se uhvate u koštac s novim izazovima za demokratsku i socijalnu državu, za novo zajedništvo i novo društvo, dostojno čovjeka i 'sposobno za budućnost'.

Postoji opasnost obrambenog i pojednostavljenog gledanja na razvitak kulturalnih i socijalnih prilika u demokratskom i pluralističkom društvu. Tradicionalna slika Crkve kao 'pučke Crkve' (Volkskirche) još se održava na površini, više kao praksa u nekim svečanim trenucima i segmentima te u nekim formulacijama, ali sadržajno sve više slabi te se Crkva, i u Hrvatskoj, počela razvijati u vjerskom pogledu kao 'malo stado'. Hoće li biti i 'kvasac'? Crkva se pod komunizmom osjećala kompaktnom i iznutra prilično jakom, iako je u izvanjskom socijalnom i političkom životu bila sužena i pod stalnim pritiskom. Sociologijski promatrano, znala je tko je neprijatelj, i to je ulijevalo snagu, a i simpatije mnogih koji baš nisu bili vjernici. S dolaskom slobode i pluralističkog društva Crkva se nalazi pred novim izazovima. Novi problemi traže dodatne nove napore, a opasnost je da Crkva i vjernici jednostavno vide izlaz u pronalaženju novog neprijatelja u tzv. neoliberalizmu i potrošačkom društvu, što sadrži dio istine, ali to nije sva problematika. Velik su izazov mladi, obitelj, intelek-

tualci i vrlo širok sloj siromašnih u društvu. Prije-ko je potrebno dignuti razinu vjerske kulture, prevladati konvencionalne povijesne stereotipe, produbiti vjernički život, posebice odgojiti izgra-đene kršćane laike i stvoriti žive kršćanske zajed-nice. Oni će živjeti socijalni nauk Crkve nepo-sredno, in directo i kao kvasac, da bi mogli o nje-govoj životnosti praksom svjedočiti i uvjerljivo ga prenositi širem društvu.

BILJEŠKE

- ¹ Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, u: *Bogoslovska smotra* 4/1998 (uzo-rak: 1245). Dodatne studije na temelju istraživanja, on-dje, 4/1999 i 1/2000. Obradeno je i dopunsko istraživan-je na temelju istoga upitnika među studentima četiri hrvatska sveučilišta (uzorak: 692, neobjavljeno). U tijeku obrade je i istraživanje među srednjoškolcima u Hrvat-skoj, a predviđa se i istraživanje među intelektualcima. Dio suradnika navedenoga projekta sudjeluje u dva međunarodna projekta: M. Tomka/ P. M. Zulehner, *Reli-gion in den Reformländern Ost/Mittel/Europas (Gott nach dem Kommunismus)*. Herausgeber P. M. Zulehner/M. Tomka/Niko Toš in Zusammenarbeit mit dem Pastora-lem Forum Wien, Ostfildern, Schwabenverlag, 1999 (ob-javljeni su i svesci 2 i 3, a krajem 2000. ili početkom 2001. izići će i 4. svezak) i *Europsko istraživanje vrednota 1999 (European Values Studies, Tilburg)*, još neobjavljeno. Ima i drugih istraživanja o vjeri i Crkvi u zemljama tran-zicije.
- ² Sustavnije u Poljskoj i Mađarskoj. U Poljskoj izlazi po-sljednjih godina časopis *Spoleczeństwo* (Društvo) kao vari-janta talijanskog časopisa za proučavanje socijalnog nau-ka Crkve *La Società* (Verona).
- ³ Usp. o tome: C. M. kard. Martini, Kršćani i politika, u: S. Baloban (ur.), *Kršćanstvo, Crkva i politika*, Zagreb 1999, 89-90 (puni tekst u: *Aggiornamenti sociali*, veljača 1999, 155-165).
- ⁴ U njemačkom prijevodu: Katholische Bischofskonferenz Ungarns, *Für eine gerechtere und brüderlichere Welt*, Buda-pest 1996; talijanski prijevod: *Il Regno-Doc.* 19/1996, 608-626 ('Per un mondo più giusto e più fraterno').

- ⁵ Uz već izneseno u enciklikama *Laborem exercens* i *Sollicitudo rei socialis*, Ivan Pavao II. kaže kako “treba nadodati da je temeljna pogreška socijalizma bila antropološkog karaktera” (*Centesimus annus*, 13).
- ⁶ H. de Lubac, *Catholicisme. Les aspects sociaux du dogme*, Paris ⁵1952; G. Greshake, *Der dreieine Gott. Eine trinitarische Theologie*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1997, Dritter Teil, Zweites Kapitel: ‘Gesellschaft und Trinität’, 465–498; L. Boff, *Trinity and Society*, Orbis Books, Maryknoll, New York, 1988; M. K. Hellwig, *The Eucharist and The Hunger of The World*, New York 1976; M. Valković, Socijalni značaj Euharistije, u: *Homo Imago et Amicus Dei*. Miscellanea in honorem Joannis Golub. Editionem curavit Ratko Perić, Romae 1991, 132–138.
- ⁷ Kard. K. Wojtyła, *The Acting Person*, D. Reidel, Dordrecht 1979 (poljski izvornik ‘Osoba i czyn’ 1969).
- ⁸ U Hrvatskoj: F. Zenko, *Personalizam Emmanuela Mouniera*. Pokušaj sinteze marksizma i egzistencijalizma, Centar za povijesne znanosti, Zagreb 1980 (rad nastao 1964/65; dijelovi objavljeni u časopisima 1965, 1967 i 1976). Također: E. Mounier, *Angažirana vjera* (zbirka tekstova: pripr. Paulette E. Mounier), prev. F. Zenko i Đ. Zorić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb ²1972.
- ⁹ Pitanje ljudskih prava bilo je tema ‘5. socijalnog tjedna’ u Varšavi 1998. godine. Usp. prikaz u: *La Società* 3/1998.
- ¹⁰ G. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, § 18, dodatak. “Ni Grci ni Rimljani, ni Platon ni Aristotel, a ni stoici nisu je imali /ideju slobode, M. V./...Ta je ideja došla na svijet po kršćanstvu” (*Enciklopedija*, § 482). Otada je svjetska povijest ‘napredak u svijesti slobode’ (*Filozofija svjetske povijesti*, Uvod I, 1, c).
- ¹¹ R. J. Samuelson, The fate of liberty in the next century is fragile, in part, because the very notion is now so ill-defined, *Newsweek*, Dec. 27, 1999 – Jan. 3, 2000, 102–103.
- ¹² A. K. Sen, *La Libertà individuale come impegno sociale*, Ed. Laterza, Bari 1997 (dva eseja; usp. isto, *Development as Freedom*; također: isto, *On Ethics and Economics*, Blackwell, Oxford 1987).
- ¹³ Novija socioreligijska istraživanja o vjeri i Crkvi u zemljama tranzicije pokazuju tri razine: tradicionalni oblici vjere i crkvenog života najjači su u Poljskoj, Hrvatskoj i dijelu Rumunjske (Erdelj, Transilvanija, Siebenbürgen),

srednju razinu predstavljaju Mađarska, Slovačka i Slovenija s polarizacijom između vjernika i nereligioznih, dok su bivša Istočna Njemačka i Češka najvećim dijelom dekristijanizirane. Usp. literaturu navedenu u bilješci 1. Profesor P. M. Zulehner je u više navrata u medijima sažeo glavne rezultate, tako u talijanskom katoličkom listu *Avvenire* (Zenit 8. travnja 2000.). Usp. također: M. Tomka, Mađarski katolici u pluralističkom društvu, u: *Svesci*, 97/1999, 70-76 (preuzeto iz: *Stimmen der Zeit*, 5/1999, 329-340).

- ¹⁴ Usp. U. Nothelle-Wildfeuer, *Soziale Gerechtigkeit und Zivilgesellschaft*, F. Schöningh, Paderborn 1999 (Abhandlungen zur Sozialethik, 42); L. Roos, *Eine verantwortungsbereite Bürgergesellschaft*, Bachem, Köln 2000. (Kirche und Gesellschaft, 226). Talijanski '43. Socijalni tjedan' (Napulj, 16.-20. studenoga 1999.) imao je kao temu 'civilno društvo' (usp. *Il Regno-Doc.* 9/1999, 204-301 i 1/2000, 13-32; također: *Rivista di teologia morale* 125/2000/, br. 1, 55-57 /G. Campanini/). U poruci 'Socijalnom tjednu' Ivan Pavao II. ima pred očima 'civilno društvo u dubokom previranju' i pozdravlja mnoštvo njegovih inicijativa (i na gospodarskom području: preporučuje 'finanza etica', 'micro-credito' i 'commercio equo e solidare'). Od 6. do 9. travnja 2000. održan je u Bad Honnefu drugi 'European Social Week', također posvećen 'civilnom društvu' (On the Way to a Civil Society in Europe - Christian Social Visions). Pred brojnim sudionicima uvodno predavanje imao je Romano Prodi. O 'civilnom društvu' u Europi već su prije desetak godina vođeni 'Razgovori u Castलगandolfu' (usp. K. Michalski /ur./, *Europa and the Civil Society*, Klett-Cotta, Stuttgart 1991; sudionici: W. T. de Bary, E.-W. Böckeförde, O. Chadwick, R. Dahrendorf, B. Geremek, E. Le Roy Ladurie...).
- ¹⁵ Izjava Povjerenstva francuskih biskupa za socijalna pitanja, *Za rehabilitaciju politike*, Kršćanska sadašnjost (Dokumenti 118), Zagreb 1999.
- ¹⁶ B. Z. Šagi, Civilno društvo, Crkva i kršćani, u: *Svesci*, 96/1999, 82-85.
- ¹⁷ J. Maritain, *Cristianesimo e democrazia*, Vita e Pensiero, Milano 1977, 35 sl. (izvornik: *Christiansme et démocratie*, New York 1943).
- ¹⁸ V. Zsifkovits, *Die Kirche, eine Demokratie eigener Art?*, Lit., Münster, 1997; J. R. Quinn, Per una riforma del papato,

Il Regno-Doc. 17/1996, 513–521 (konferencija održana 29. lipnja 1966. u Champion Hall /isusovci/ Sveučilišta u Oxfordu u povodu stote obljetnice toga koledža); isto, *The Reform of the Papacy: the costly call to Christian unity*, Herder/Crossroad, New York 1999. Usp. prikaz u: *The Tablet*, 11. prosinca 1999 (N. Lash). Također: F. König, Kolegijalitet namjesto centralizma, u: *Svesci* 97/1999, 81–85 (Herder-Korrespondenz 53 /1999/, 4, 176–181); Ojačati sinodalne elemente u Crkvi. Razgovor s Peterom Hünermannom, u: *Crkva u svijetu* 4/1999, 500–507. Odgovor kard. Lucasa Moreira-Nevesa, prefekta Kongregacije za biskupe u Vatikanu, na tzv. ‘Model iz Graza’ s obzirom na imenovanje biskupa (*Bischofsbestellung-Mitwirkung der Ortskirche?*, hg. von B. Körner, Styria, Graz, 1999), kako je prodrlo u tisak (*Die Tagespost* 18. travnja 2000, 4: ‘Bischofsbestellung bleibt Chef-Sache’), treba vrednovati sa stajališta ‘ius conditum’, ali je drugo pitanje da li razvitak u Crkvi zahtijeva ili preporučuje dodatni ‘ius condendum’.

¹⁹ Nacionalni skup o katoličkim školama u Italiji od 27. do 30. listopada 1999. Usp. CEI, Per un progetto educativo, u: *Il Regno-Doc.* 21/1999, 693–703 (kard. Ruini, G. Malizia, Ivan Pavao II). Također: C. Nosiglia, *Lettera dopo l’Assemblea nazionale sulla scuola cattolica*, Agencija SIR 1. veljače 2000.

²⁰ Istraživanje u Hrvatskoj: V. Ilišin, *Mladi na margini društva i politike*, Alinea, Zagreb 1999.

²¹ Drugi vatikanski sabor, GS 73–75.

²² Usp. *Pareto aujourd’hui*. Sous la direction d’Alban Bouvier, PUF, 1999.

²³ O demokraciji nasuprot tržištu: “Demokracija i kapitalizam imaju vrlo različite stavove o pravilnoj raspodjeli moći. Demokracija vjeruje u potpuno jednaku raspodjelu političke moći, ‘jedan čovjek, jedan glas’, dok kapitalizam vjeruje da je dužnost gospodarski sposobnog izgurati nesposobnog iz posla i gospodarski ga uništiti. ‘Opstanak najsposobnijih’ i nejednakosti u kupovnoj moći ono je na što se svodi kapitalistička efikasnost. Pojedinci i tvrtke postaju efikasni da bi bili bogati. Ako to stavimo u najtvrdi oblik, kapitalizam je savršeno kompatibilan s ropstvom. Američki Jug imao je takav sustav više od dva stoljeća. Demokracija nije kompatibilna s ropstvom” (L. C. Thurow, *Budućnost kapitalizma*. Kako današnje gospodarske snage oblikuju sutrašnji svijet, Mate,

Zagreb 1997., 242 (izvornik: *The Future of Capitalism*, W. Morrow & Co., New York 1996).

- ²⁴ M.-D. Chenu, *La 'doctrine sociale' de l'Eglise comme idéologie*, Paris 1979; njem. prijevod: *Kirchliche Soziallehre im Wandel. Das Ringen der Kirche um das Verständnis der gesellschaftlichen Wirklichkeit*, Exodus, Fribourg/ Luzern, 1991.
- ²⁵ Osim enciklike 'Ecclesiam suam' Pavla VI. (1964.; hrvatski: KS, Dokumenti 54); usp. F. Franić, *Putovi dijaloga*, Crkva u svijetu, Split 1973; *Vom Dialog als Form der Kommunikation und Wahrheitsfindung in der Kirche heute*. Eröffnungs-referat von Bischof Karl Lehmann bei der Herbstversammlung der Deutschen Bischofskonferenz in Fulda, 19. september 1994. (Deutsche Bischöfe, 17). Također: T. Vereš, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom* 1983., FTI, Zagreb 1981; F. Prcela (ur.), *Dijalog. Na putu do istine i vjere*, Nakladni zavod Globus, Zagreb/ Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz/ Hrvatska dominikanska provincija, Zagreb 1996. Poznato je da je Crkva u Austriji vrlo zauzeta za dijalog, posebice unutarcrkveni.
- ²⁶ Usp. Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, u: *Bogoslovska smotra* 4/1998.
- ²⁷ National Conference of Catholic Bishops, *Economic Justice for All*. Pastoral Letter on Catholic Social Teaching and the U.S. Economy, Washington 1986; *Sozialhirtenbrief der katholischen Bischöfe Österreichs*, 15. Mai 1990, Wien 1990; *Za budućnost u solidarnosti i pravdi*. Riječ Vijeća Evangeličke crkve u Njemačkoj i Njemačke biskupske konferencije o gospodarskim i socijalnim prilikama u Njemačkoj, Centar za industrijsku demokraciju SSSH, Zagreb 1998. Kontekstualni pristup uzela je ranije Crkva u Latinskoj Americi (Medellin 1968., Puebla 1979), a smjer je naznačio papa Pavao VI. enciklikom *Octogesima adveniens* 1971.
- ²⁸ O. von Nell-Breuning, *Wie sozial ist die Kirche*, Patmos, Düsseldorf 1972 (posebno: Zur Entstehung der Enzyklika *Quadragesimo anno*). Kritički o Nell-Breuningovu udjelu u nastajanju enciklike: J. Schasching, *Zeitgerecht - zeitbedingt*. Nell-Beuning und die Sozialenzyklika *Quadragesimo anno* nach dem Vatikanischen Geheimarchiv, Ketteler Verlag, Bornheim 1994.
- ²⁹ Usp. literaturu uz bilješku 1.
- ³⁰ J. Joblin/R. Tremblay (ur.), *I Cattolici e la società pluralista. Il caso delle leggi imperfette*. Ed. studio Domenicano

- Bologna, 1996; J. Joblin, I Cattolici e le leggi imperfette, u: *La Società* 1/1998, 121–132; isti, L'étique, l'Eglise et les rouages de l'économie, *Gregorianum* 79 (1998), I, 85–111.
- ³¹ E.-W. Böckenförde, Zur Theologie des modernen säkularen Rechts, u: *Stimmen der Zeit* 9/1999, September, 579–596.
- ³² *Alternatives économiques*, Le tour du monde des inégalités (Dossier), siječanj 2000.
- ³³ Istraživanja u Hrvatskoj, v. bilješku 1: G. Črpić/S. Kušar/N. Kuzmičić, Aspekti gledanja katoličkih svećenika iz perspektive građana Hrvatske, u: *Bogoslovska smotra* 4/1999, 498.
- ³⁴ J. Stiglitz, Two Models of Economic Reform, and Why Only One Worked (For Economists No Time to Party), *Newsweek*, Special Edition, Facing the Future, Issues 2000, December 1999–February 2000, 62.
- ³⁵ *Corruption and Democracy* (ed. Dc V. Trang), ICLP, Budapest 1994; A. Etchegoyen, *Podmićivač i podmićeni*, Laus, Split 1997; J. Kregar, *Nastanak predatorskog kapitalizma i korupcija*, Rifin, Zagreb 1999. Češki predsjednik V. Havel nazvao je kapitalizam u Češkoj 'mafijaškim kapitalizmom', na što je dakako reagirao bivši premijer V. Klaus, gorljivi zagovornik i provoditelj nagle privatizacije (F.A.Z. 22. IV, 2000., 44).
- ³⁶ "Dok napreduje put prema europskom ujedinjenju, sada se ponovno na akutan način nameće u mnogim dijelovima Europe pitanje odnosa između nacija. One predstavljaju vitalna kulturna ostvarenja koja izražavaju bogatstvo Europe. Zato nacionalne razlike ne smiju nestati, nego ih valja održavati i gajiti kao temelj europske solidarnosti koji se razvio u povijesti. Ipak, nakon pada marksističkog režima, koji je bio povezan s nasilnom jednoličnošću narodâ i gušenjem malih nacija, nerijetko se rađa opasnost da se narodi istočne i zapadne Europe vrate nacionalističkom mentalitetu. U stvari, sam nacionalni identitet ostvaruje se samo otvaranjem prema drugim narodima i solidarnošću s njima. Sukobi se moraju rješavati pregovorima i dogovaranjem, a ne upotrebom nasilja u bilo kojem obliku u nakani da se podvrgnu drugi: nasilja koje i za vrijeme sinode, kako su posvjedočili biskupi Hrvatske, još uvijek razara njihovu domovinu. Ne smiju se zaboraviti prava manjina, nego valja čuvati i promicati tradicije svakog naroda. Katolička

Crkva - koja priznaje i prihvaća pozitivnu vrijednost nacionalnog identiteta - kao zajednica sastavljena je od mnogih naroda, ali ona u isti mah nadilazi sve partikularizme. Blisko zajedništvo sa sveopćom Crkvom - s Petrom i pod Petrom - često je očuvalo na izvanredan način pojedinačne Crkve da ih ne progutaju razni nacionalni politički sustavi. I u današnjim prilikama taj princip katoliciteta mora sačuvati svu svoju djelotvornost". Biskupska sinoda - Posebni skup za Europu, *Da bismo bili svjedoci Krista koji nas je oslobodio. Izjava iz Vatikana 1991*, KS, Dokumenti 97, Zagreb 1992, 39. Usp. također: *Christentum und Kultur in Europa. Gedächtnis-Bewusstseins-Aufgabe. Akten des präsynodalen Symposiums* (Vatikan 28. bis 31. Oktober 1991), Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Stimmen der Weltkirche 33, Bonn 1993.

³⁷ Die deutschen Bischöfe, Kommission für gesellschaftliche und soziale Fragen (19), *Handeln für die Zukunft der Schöpfung*, Bonn 22. Okt. 1998. Također: *Za budućnost u solidarnosti i pravdi*, br. 224-232 (v. bilješku 27); Povjerenstvo za socijalna pitanja francuskih biskupa (CEF), *Le respect de la création*, La Documentation catholique 82 (2000) 3, 117 sl.

³⁸ J. Bernardin, Un' etica coerente per la vita, u: *Il Regno-Doc.* 17/1993, 575-580 (izvornik u: *Catholic International* 4/1993/ 5, May 1993, 215 sl.).